

ES-SAFF: Red, disciplina, organizacija

Almir FATIĆ

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu
almir.fatic@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Autor u radu donosi tefsir (tumačenje) sure Es-Saff (Red), 61. kur'anske sure, koja ima četrnaest ajeta, metodom ajet po ajet. Ime je dobila po riječi *saff*, koja se spominje u četvrtom ajetu. Naziva se i sura El-Havarijjün. Objavljena je u Medini, vjerovatno neposredno nakon Bitke na Uhudu. Glavna tema sure je, prema mišljenju ovog autora, motiviranje vjernika na iskrenost u vjeri i na borbu na Božijem putu.

Ključne riječi: *Es-Saff, 61. sura, tefsir, red, organizacija, iskrenost u vjeri, borba na Božijem putu*

Uvod

Es-Saff je 61. kur'anska sura, koja ima četrnaest ajeta. Ime je dobila po riječi *saff* (صَف), koja se spominje u četvrtom ajetu. Sura ima i ime El-Havarijjün.¹ O vremenu njezina objavljivanja ništa se ne prenosi, ali Mevdüdi, na osnovu sadržaja ove sure, pretpostavlja "da je vjerovatno objavljena u periodu neposredno nakon Bitke na Uhudu,² jer se čitanjem između redova uočava jasan opis uvjeta koji su preovladavali u tom periodu".³ Dakle, na osnovu toga, možemo zaključiti da je Es-Saff medinska sura (Ibn 'Atiyya, 2001:5/301; Ibn al-Ğawzi, 2009:8/10; Al-Baydāwī, 2000: 3/400).

Glavna tema sure je, prema našem mišljenju, motiviranje vjernika na iskrenost u vjeri i na borbu na

Božijem putu. Mevdüdi smatra da se sura obraća muslimanima slabije vjere, zatim munaficima ili licemjerima te iskrenim vjernicima. Prema njemu, neki ajeti upućeni su samo jednim, odnosno drugima ili trećima. Sam stil pokazuje kome je poruka upućena. Naprimjer, na početku sure upozoravajući diskurs je uperen ka vjernicima (Maududi). "Okosnica (*el-mibver*) oko koje kruži ova sura je *kitāl* (borba, rat), i zato je nazvana Es-Saff" (Aš-Šabūnī, 1981:3/369). Ova tema se prezentira kroz sljedeće tematske jedinice: 1. pokuda nedosljednosti u riječima i djelima; 2. upozorenje da se ne povrijedi Božiji poslanik; 3. Isaova, a.s., najava Muhammeda, a.s.; 4. uzaludnost borbe protiv Božije vjere; 5. najbolja djela kod Svevišnjeg Allaha; 6. obaveza pomaganje vjere (Aš-Šabūnī, 1981:3/369).

Na početku sure nalazi se opis onih koji se bore na Božijem putu (4), dok se na kraju sure, u posljednjem ajetu (14) preporučuje pomaganje vjere. Ovo, s jedne strane, govori o iznimnoj važnosti borbe i pomaganja vjere, a s druge strane, o povezanosti početka i kraja sure Es-Saff. A što se tiče povezanosti sure Es-Saff sa surom El-Mumtehine, koja joj prethodi, ona se ogleda u tome što se u El-Mumtehine spominje borba, džihad na Božijem putu, a taj diskurs detaljnije se izlaže u suri Es-Saff (Aš-Suyūṭī, s.a.: 140; Ibn 'Ağiba, 2005: 8/33; Ĥalīl, 2017: 233–234).

1. Sebbehā lillāhi mā fi s-semāvati ve mā fi l-erdi ve Huve l-'Azizu l-Hakim

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Allaha slavi ono što je na nebesima i ono što je na Zemlji, i On je Silni i Mudri – Glagol sebbehā znači i govoriti: Slava Bogu, Hvala Bogu (Muftić, 2017:622). Tesbih znači i slavljenje

¹ El-Havarijjuni su učenici Isaa, a.s., koji se spominju u posljednjem ajetu ove sure. Ovim imenom suru Es-Saff nazivaju neki komentatori, kao što je Ibn Džuzejj (2014:6/132).

² Bitka na Uhudu odigrala se treće godine po Hidžri. Vidi: Ĥārūn, 1989:203–207;

El-Mubarekfuri, s.a.:412–429; Ibn Hišam, 2022:151–174.

³ Maududi, *Tafhim al-Qur'an*, <http://www.englishsafsir.com/Quran/61/index.html> (pristupljeno 10.11.2024); usp. Al-Baydāwī, 2000:3/400; Al-Bağawī, 1997: 8/104.

Svevišnjeg Allaha, ali podrazumi-jeva i priznavanje Njegove uzvišenosti, savršenosti i čistote, s jedne strane, te, s druge strane, nijekanje svega onoga što je neprikladno Njemu pripisati. *Es-Semāvāt* (السَّمَاوَات) – *sve ono što je iznad nas, nebo, prostor; el-erd* (الأَرْض) – *zemlja*; riječ *mā* (مَا), dva puta ponovljena, koristi se da označi ono što je na Zemlji i nebesima i ono što je nama nepoznato. Sve u svemiru stalno slavi Svevišnjeg Allaha i svjedoči da je On savršen, lišen svih mahana, na način ili jezikom koji mi ne razumijemo (El-Isrā', 44; Ar-Rāzī, 1981:29/526–527). Dakle, na početku sure sugerira se ispravno shvatanje Božijeg savršenstva, tj. da On ne ovisi ni o kome, da se Njegova volja svakako ostvaruje, trudili se ili ne u njezinom sprovođenju. Bez obzira na to, vjernici se podstiču da budu iskreni u vjeri i da daju sve od sebe za pobjedu Istine.

2. Jā ejjuhe l-lezīne āmenū lime tekūlūne mā lā tef'alūn

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ)

O, vi koji vjerujete, zašto govorite ono što ne radite? – Ovo je pitanje upućeno na način prijekora i pokude. U komentarima Kur'ana navodi se da je jedna grupa muslimana u vrijeme objavljivanja Kur'ana kazala: "Voljeli bismo znati koje je djelo Allahu najdraže, pa da ga radimo!" Potom je Svevišnji Allah propisao oružani džihad pa im to nije bilo drago. Ovo predanje prenosi Ibn Abbās. Također se navodi da je jedna grupa mladića razgovarala o tome kako su u bitkama govorili ono što zapravo nisu činili, te je objavljen ovaj ajet koji ih ukorava zbog njihovog postupka. Ajet, svakako, ima općenit smisao u ukoravanju onih koji govore ono što

ne rade (At-Tabarī, 2007:10/8015–8017; Al-Māwardī, 2012:5/527; Ibn 'Atīyya, 2001:5/301). Očigledno, ovdje je – kao i u sljedećem ajetu – riječ o ljudima slabe vjere, na koje Kur'an ukazuje na nekoliko mjesta zbog davanja velikih obećanja da će se boriti za stvar islama, pa čak i dati svoje živote, ali kad to trebaju potvrditi i izvršiti, oni jednostavno bježe (En-Nisā', 77; Muhammed, 20).

Ovim se od iskrenih vjernika traži usklađivanje riječi i djela. Govoriti jedno a raditi drugo jedna je do najgorih osobina čovjeka. Zapravo, ta osobina je znak licemjersva, kako nas je podučio Muhammed, a.s.: "Licemjer ima tri znaka čak i ako klanja namaz i posti, i izjašnjava se da je musliman: kad govori – laže; kada obeća – prekrši; i kada mu se nešto povjeri – iznevjeri". U drugom hadisu spominje se i četvrta karakteristika: kad se raspravlja, prelazi sve granice pristojnosti (Ibn Kaṭīr, 1996:4/457).

3. Kebure makten 'indellāhi en tekūlū mā lā tef'alūn

(كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ)

Kako je mrsko Allahu da govorite ono što ne radite – *Makt* (مَقْتٌ), ovdje prevedeno kao *mrsko*, znači *žestoko mrziti nešto* (Ar-Rāzī, 1981:29/527; Az-Zamahšarī, 2005:1102; Al-Bağawī, 1997:8/108). Izraz *'inde* (عِنْدَ dosl. *kod*) u odnosu na Svevišnjeg Allaha, kako kaže Es-Sujūti (1999:1/610), "ukazuje na značenje moći, blizine i uzvišenosti". "Najviše mrsko" Svevišnjem Allahu, dakle, jeste da govorimo ono što ne radimo. Vjerniku je jedino prikladna iskrenost prema Svevišnjem Allahu! Neki od dobrih prethodnika (*selefi-sālih*) stidjeli su se držati predavanja drugim ljudima zbog ovog (i prethodnog) ajeta. Govorili su: Bojimo se Allahove srdžbe!⁴

(El-Bekare, 44); *Ja ne želim da činim ono što vama zabranjujem* (Hūd, 88) i *O, vi koji vjerujete, zašto govorite ono što ne radite?* (Es-Saff, 2)".

4. Innellāhe juhibbu l-lezīne jukātīlūne fī sebīlihi saffen ke'ennnehum bunjānun mersūs

(إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُورٌ)

Zaista Allah voli one koji se bore na Putu Njegovom u redovima kao da su zdanje čvrsto – Sada Svevišnji obavještava o onome šta On voli, te koja je vrijednost borbe na Njegovome putu. Borba podrazumijeva spremnost da se odrekemo najdragocjenije stvari, našega života – ako je u pitanju oružani oblik borbe. Naglasak je ovdje na *saffu* (صَف dosl. *red*), tj. disciplini (istovjetnost cilja i motiva: Božije zadovoljstvo, uklanjanje nepravde; iskrenost), redu (povjerenje, međusobno poštovanje, predanost, postojanost, samopožrtvovanje) i organizaciji (naoružanje, opremljenost, sofisticiranost opreme, uređaja), bez čega nema uspješne vojske. Taj *saff* treba da prožme i sve vidove muslimanskog života i da se očituje npr. u džamiji, na hadžu, u firmi, u redu, na šalteru. Kur'an nas uči da vjernici trebaju biti disciplinirani, ujedinjeni i organizirani, i to poput jedne betonske, cementirane strukture (*bunjanun mersūs* – بُنْيَانٌ مَرْصُورٌ). Svevišnji Allah, dakle, voli takve. *Bunjan* (بُنْيَانٌ) – *građenje, zidanje, građevina, zgrada, zid; mersūs* – مَرْصُورٌ (od رَصَّress – *zbiti, stegnuti, stisnuti, spojiti*) – *zbijen, stisnut, sljubljen, čvrst, solidan, kompaktan, olovom prekriven* (Muftić, 2017:152,614; Ar-Rāzī, 1981:29/527).

5. Ve iz kāle Mūsā li kavmihi jā kavmi lime tu'zūneni ve kad ta'lemūne enni Resūlullāhi ilejkum. Felemmā zāgū ezāgallāhu kulūbehum, vallāhu lā jehdil-kavmel-fāsikīn

(وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تَقُولُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ)

I kad reče Musa narodu svome: "O, narode moj, zašto me uznemiravate, a dobro znate da sam ja zaista Allahov

⁴ Al-Qurtubī (1996:18/78) navodi da je An-Naḥa'ī rekao: "Tri ajeta me sprečavaju da vazim ljudima: *Zar vi drugim ljudima naređujete dobro, a sebe zaboravljate?*"

poslanik vama! I kad oni skrenuše, Allah učini da skrenu i srca njihova. A Allah neće uputiti narod grješni” – Nakon što je Svevišnji Allah spomenuo borbu i pohvalio vjernike koji čvrsto stoje zajedno boreći se na Njegovom putu, spominje one sinove Isrā’ilove koji su se prema Musau, a.s., i Isau, a.s., ponijeli neprijateljski. Na nekoliko mjesta u Kur’anu govori se o tome kako su sinovi Isrā’ilovi, iako su Musaa, a.s., priznali za Božijeg poslanika – jer samo priznanje poslanstva iziskuje njegovo poštivanje i neuznemiravanje – ipak mu se suprotstavljali (El-Bekare, 51, 55, 60, 67–71; En-Nisā’: 153; El-Mā’ide: 20–26; El-E’arāf: 138–141; 148–151; Tā Hā: 86–98). Ovdje je jasna aluzija i upozorenje muslimanima da ne bi trebali zauzeti isti stav prema svome poslaniku, kao onaj što su ga zauzeli sinovi Isrā’ilovi, jer bi ih, u tom slučaju, zadesilo isto ono što je zadesilo sinove Isrā’ilove.

I kad oni skrenuše, Allah učini da skrenu i srca njihova. A Allah neće uputiti narod grješni (Felemmā zāgū ezāgallāhu kulūbehum vallāhu lā jehdi l-kavme l-fāsikin) – Zāga – زَاغ (ovdje u formi: zāgū) – saviti, nageti, odvratiti od istine; ezāga – أَزَاغ navratiti na okretanje (s Pravog puta) (Muftić, 2017:03). Svevišnji Allah ne sili ljude da slijede ispravan put, a iz ovoga proizlazi da skretanje osobe nije inicirano od Svevišnjeg, već od te osobe ili, pak, naroda. Dakle, čovjeku je dato pravo izbora – na svakome je hoće li se pokoravati svome Gospodaru ili ne. Nakon tog izbora, Svevišnji omogućava čovjeku da slijedi to što sam izabere. Oni koji su izabrali put grijeha i neposlušnosti izabrali su to svojom voljom. Takve Svevišnji neće na silu uvesti ili vratiti na put milosti ako oni to sami ne žele (Al-Māwardī, 2012:5/528;

Ar-Rāzī, 1981:29/528; Al-Baydāwī, 2000:3/401; Aṣ-Ṣābūnī, 1981:3/371).

6. Ve iz kále ‘Ise-bnu Merjeme jā Benī Isrā’ile inni resūlullāhi ilejkum musaddikan limā bejne jedejje mine t-Tevrāti ve mubešširen bi resūlin je’ti min badi s-muhu Ahmed. Felemmā džā’ehum bil-bejjināti kālū hāzā sihrun mubin

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدٌ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

A kad reče Isa, sin Merjemin: “O, sinovi Israilovi, ja sam vam zaista Allahov poslanik, da vam potvrdim prije mene objavljeni Tevrat i da vam donesem radosnu vijest o poslaniku koji će doći poslije mene čije je ime Ahmed!” I kad im je on došao sa jasnim dokazima, oni rekoše: “Ovo je sibir očigledni!” – Prethodni ajet, vidjeli smo, spominje prvog poslanika koji je poslan sinovima Isrā’ilovim – Musaa, a.s., a sada se spominje posljednji njima poslani poslanik – Isa, a.s. Musa, a.s., oslovljava ih riječima: يَا قَوْمُ O, narode moj, dok ih Isa, a.s., oslovljava riječima: يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ (Jā Benī Isrā’ile) O, sinovi Isrā’ilovi. Komentari Kur’ana objašnjavaju da je to zato što Isa, a.s., “među njima nije imao rodbine pa da oni budu njegov narod” (Az-Zamahšari, 2005:1103; Al-Baydāwī, 2000:3/401; Al-Qurtubī, 1996:18/80). Isa, a.s., na prvome mjestu ističe da je on Allahov poslanik koji potvrđuje prije njega objavljeni Tevrat (Toru), tj. on ne donosi nikakvu novu vjeru, nego samo potvrđuje Musaovu. Potom, obavještava sinove Isrā’ilove o

dolasku Muhammeda, a.s., nazivajući ga imenom Ahmed (أَحْمَد). Riječ *Ahmed* može značiti nekoga ko se najviše hvali ili nekoga ko najviše hvali Svevišnjeg Allaha. Ime Ahmed u Arabiji nije bilo poznato, prvi ga je ponio Muhammed, a.s., a poslije njega nosi ga bezbroj ljudi. Muhammed, a.s., je rekao: “Imam pet imena: Ja sam Muhammed, i ja sam Ahmed, i ja sam El-Māhī s kojim Allah potire nevjerništvo, i ja sam El-Hāšir jer će Allah sakupiti ljude pod mojim stopama i ja sam El-Ākib pa nema vjerovjesnika poslije mene” (Ibn Kaṭīr, 1995:4/460; Al-Qurtubī, 1996:18/81; Aṣ-Ṣābūnī, 1981:3/372).

Izraelci su, prema *Ivanovom/Jo- vanovom evanđelju*, u vrijeme dolaska Isaa, a.s., čekali, zapravo, tri osobe: Krista/Hrista, Iliju (tj. drugi dolazak Ilijin) i “proroka”.⁵ Ovaj “prorok” nije Ivan/Jovan. Ovo pokazuje da je vjerovanje u dolazak tog “proroka”, odnosno poslanika bilo veoma poznato i rašireno u to vrijeme. U tom svjetlu treba posmatrati predviđanja u *Evanđelju po Ivanu* od 14 do 16 glave, npr.: *I ja ću moliti oca, i daće vam drugoga utješitelja da bude s vama u vijek. / Duha istine, kojega svijet ne može primiti, jer ga ne vidi niti ga poznaje, jer u vama stoji, i u vama će biti (14:16–17); A kad dođe utješitelj, koga ću vam poslati od oca, Duh istine, koje od oca izlazi, on će svjedočiti za mene (15:26); Nego vam ja istinu govorim: bolje je za vas da idem: jer ako ja ne idem, utješitelj ne će doći k vama; ako li idem, poslaću ga k vama (16:7); A kad dođe on, Duh istine, uputiće vas na svaku istinu; jer ne će od sebe govoriti, nego će govoriti što čuje, i javiće vam što će biti u napredak. / On će me proslaviti, jer će od mojega uzeti, i javiće vam (16:13–14).*

Kojim jezikom Isa, a.s., najavljuje dolazak Ahmeda?⁶ Onim kojim

⁵ *I ovo je svjedočanstvo Ivanovo kad poslaše Židovi iz Jeruzalema svećenike i Levite da ga zapitaju: ko si ti? / I on prizna, i ne zataja, ja nijesam Krist. / I zapitaše ga: ko si dakle? Jesi li Ilija? I reče: nijesam. Jesi li prorok? I odgovori: nijesam. / A oni mu rekoše: ko si? Da možemo kazati onima što su*

nas poslali: što kažeš za sebe? / reče: Ja sam glas onoga što viče u pustinji: poravnajte put Gospodinov, kao što kaza Izaija prorok. / I bijahu poslanici od farizeja, / I zapitaše ga govoreći mu: za što dakle kršćavaš kad ti nijesi Krist ni Ilija ni prorok? (“Sveto Evanđelje po Ivanu”, 1:19–25, 81, u:

Sveto pisamo Staroga i Novoga zavjeta).

⁶ Komentatori Kur’ana vele da je svaki vjerovjesnik najavljivao svome narodu dolazak Muhammeda, a.s., a ovdje se posebno navodi Isa, a.s., jer je on posljednji vjerovjesnik prije Muhammeda, a.s. (Aṣ-Ṣābūnī, 1981:3/372).

su govorili obični žitelji Palestine u njegovo vrijeme, a to je dijalekat aramejskog jezika koji je nazvan sirijanski, koji se razlikovao od onog kojim se govorilo u Damasku i njegovoj okolini. Čak i nakon osvajanja od strane muslimana, palestinski kršćani zadržali su sirijanski oko tri stoljeća, tj. sve do 9. stoljeća, kada je zamijenjen arapskim. Hebrejski je na tim prostorima, u to vrijeme, bio izumro, a grčki je, koji je bio dospio do tih krajeva, znao mali broj ljudi.

Činjenica je da nijedno evanđelje nije bilo napisano prije 70. godine, a ne postoji ni originalna kopija čak ni tih evanđelja na grčkom, na kojem su ona izvorno napisana. Nijedan od grčkih rukopisa koji su otkriveni i sakupljeni ne datira prije četvrtog stoljeća. Stoga je teško reći kakve su se promjene mogle dogoditi u njima tokom prva tri stoljeća. U ovakvim uvjetima vrlo je teško s apsolutnom sigurnošću reći da su izreke poslanika Isaa, a.s., koje se nalaze u evanđeljima, sačuvane, reproducirane i citirane vjerno i tačno.

Iz navedenih ulomaka može se zaključiti da "taj koji će doći" neće biti duh, već čovjek, i to izuzetan čovjek, čije će učenje biti univerzalno i trajno do Posljednjeg dana. Za tu konkretnu osobu grčka riječ korištena u originalnom *Ivanovom evanđelju*, prema kršćanima, bila je *Paraklet*. Ali sami kršćanski naučnici su se suočili s velikim poteškoćama u određivanju njegovog značenja. U izvornom grčkom jeziku *Paraklet* ima nekoliko značenja: *pozivati u pomoć, upozoravati, iskušavati i moliti, utješiti, dati zadovoljstvo, ohrabriti*. Shodno ovome, *Paraklet* bi bio *pomoćnik, utješitelj* i sl. Zanimljivo je primijetiti da u samom grčkom postoji još jedna riječ *perichylos* – koja u izgovoru veoma podsjeća na *Parakleta* – što znači *Hvaljeni*. Ova riječ

je upravo sinonim za *Muhammed*. Ali odluka ne ovisi samo o tome koju riječ je apostol Ivan koristio na grčkom, jer je i to bio prijevod jezika Isaa, a.s., koji je govorio sirijanski i, prema tome, upotrijebio sirijansku riječ. Na sreću, tu originalnu sirijsku riječ nalazimo u *Muhamedovom, a.s., životopisu* Ibn Hišama. Uz to, iz iste knjige upoznajemo i njenu sinonimnu grčku riječ. Ibn Hišam je, shodno Ibn Ishaku, reproducirao kompletan prevod 15:23–27 i 16:1 *Ivanova evanđelja*, i koristio je sirijansku riječ *Munhamenna* umjesto grčke *Paraklet*. Zatim, Ibn Ishak (umro 768) ili Ibn Hišam (umro 828) su to objasnili ovako: *Munhamenna* na sirijanskom znači Muhammed, a na grčkom *Paraklitos* (Ibn Hišam, 2022:50). Palestinski sirijanski govori se sve do 9. stoljeća; u vrijeme obojice ovih autora palestinski kršćani govore sirijanski, i njima, budući da je Palestina potpala pod islamsku vlast, nije bilo teško ostvariti kontakte s palestinskim kršćanima. Tada, također, živi veliki broj kršćana koji govore grčki, i nije im bilo teško otkriti koja grčka riječ prevodi određenu sirijansku riječ. U vezi s ovim, zanimljivo je sljedeće predanje od hazreti Abdullaha b. Mes'uda: "Kada je Negus pozvao muhadžire iz Mekke u svoj dvor i čuo učenje Poslanika, a.s., od Džafera b. Ebī Tāliba, rekao je: 'Bog blagoslovio tebe i onoga od koga si došao! Svjedočim da je on Allahov Poslanik, i on je isti onaj čije spominjanje nalazimo u Evanđelju, i ista radosna vijest koju je donio Isa, sin Merjemin'" (Musned Ahmedov). Ovo ne samo da dokazuje da je početkom 7. stoljeća Negus znao da je poslanik Isa, a.s., najavio dolazak nekog poslanika, već i da je u *Evanđelju* postojao jasan pokazatelj "tog poslanika", na

osnovu čega Negus nije dugo razmišljao da je upravo Muhammed, a.s., taj poslanik. Ostaje pitanje da li je Negus za "radosnu vijest" Isaa, a.s., saznao putem Ivanova evanđelja ili, pak, nekog drugog izvora! Možda – *Barnabinog evanđelja*?! Sva druga evanđelja, izuzev ona četiri, koja su proglašena kanonskim, Crkva je proglasila heretičkim i apokrifnim.⁷ Čak je pripisivano da ga je ovo *evanđelje* napisao musliman zato što, na nekoliko mjesta, sadrži jasnu najavu poslanika Muhammeda, a.s. Naravno, nije ga napisao musliman, niti ovo *evanđelje* navode klasični muslimanski autori, tradicionalisti, bibliografi i historičari. Nijedan muslimanski učenjak prije 19. stoljeća nije nikada spomenuo *Barnabino evanđelje*! Oko 75 godina prije rođenja Muhammeda, a.s., na spisku pripremljenih kanonskih knjiga, koje su papskim dekretom zabranjene za čitanje, nalazilo se i *Evanđelje po Barnabi (Evangelium Barnabe)*. Dakle, sami kršćanski naučnici su priznali da je *Barnabino evanđelje* dugo bilo rasprostranjeno u Siriji, Španiji, Egiptu itd. tokom ranih dana kršćanstva i da je zabranjeno kao heretičko u 6. stoljeću.

Za razliku od autora četiriju od Crkve priznatih evanđelja, koji sami priznaju da nijedan od njih nije bio pratilac Isaa, a.s., niti da je informacije dobio od njegovih pratilaca – zapravo, oni uopće nisu spomenuli izvore iz kojih su dobili informacije o Isau, a.s. – autor *Barnabinog evanđelja* navodi da je on jedan od prvobitnih dvanaest Isaovih učenika, da ga je pratio od početka do kraja, te da bilježi događaje kojima sam svjedoči.⁸

U *Barnabinom evanđelju* mnogo detaljnije su opisani događaji iz života poslanika Isaa, a.s. Teme Božijeg jedinstva, opovrgavanja politeizma,

⁷ *Barnabino evanđelje* je stoljećima bilo skriveno i skrivano. U 16. stoljeću u biblioteci pape Siksta V postojao je samo jedan primjerak njegovog prevoda na italijanski jezik i nikome nije bilo dozvoljeno da ga čita. Početkom 18. stoljeća došao je u ruke nekog Džona Tolanda. Zatim, mijenjajući druge ruke, 1738. našao se u Carskoj biblioteci u Beču.

Još jedan primjerak, španski prevod s italijanskog rukopisa, postojao je u 18. stoljeću (danas mu nema traga), što je spomenuo George Sale u *Predgovoru* i *Preliminarnom govoru* svom engleskom prijevodu Kur'ana (Maududi).

⁸ Ko je bio Barnaba? U *Djelima apostolskim* se vrlo često spominje tako imenovana osoba. Poticao je iz jevrejske

porodice s Kipra. Pohvaljen je za svoje usluge u vezi s propovijedanjem kršćanstva i pružanjem pomoći sljedbenicima Krista. Ali nigdje nije rečeno kada je prihvatio kršćanstvo; njegovo ime se ne pojavljuje ni na spisku dvanaest prvobitnih učenika, koji je dat u tri *evanđelja*. Stoga se ne može reći da je autor ovog *evanđelja* ta ili neka druga osoba. Spisak

Božijih atributa, suštine pokornosti i morala predstavljene su na najsnažniji, racionalan i iscrpan način. U njemu nema ni traga onim protivrječnostima kojima obiluju četiri evanđelja u pogledu različitih izreka Isaa, a.s. On se predstavlja kao poslanik, i potvrđuje sve bivše poslanike i Knjige. Ono jasno kaže da nema drugog načina da se spozna istina osim učenja poslanika, a onaj ko napusti poslanike, ustvari, napušta Svevišnjeg Boga. Ono predstavlja učenje o jedinstvu Boga, poslanstvu i ahiretu upravo onako kako ih uče svi poslanici. Ono podstiče ljude da klanjaju namaz, poste i daju zekat. Njegova učenja o ahiretu, proživljenju, Džehennemu i Džennetu su otprilike ista kao što je dato u Kur'anu (Maududi).

Felemmā džā'ehum bil-bejjināti kālū hāzā sibrun mubīn – I kad im je on došao sa jasnim dokazima, oni rekoše: "Ovo je sibir očigledni!" – Sibir (سِبر) je magija.

Od Ka'ba (el-Ahbāra) se prenosi da su učenici (*havārījūn*) upitali Isaa, a.s.: "O, *Rūhallāh*, hoće li poslije nas biti još jedan ummet?" On je odgovorio: "Hoće, Ahmedov ummet. Oni će biti mudri, znani, čestiti i bogobojazni ljudi koji će imati razumijevanje vjere (fikh) kao da su vjerovjesnici! Bit će zadovoljni malom nafakom od Svevišnjeg Allaha, a Allah će biti zadovoljan njihovim malim djelima" (Az-Zamahšari, 2005:1103).

7. Ve men azlemu mimmen ifterā 'alellāhi l-kezibe ve huve jud'a ile l-islām. Vallāhu lā jehdi l-kavme z-zālimin

(وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَىٰ إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ)

A ima li nepravdnijeg od onoga koji iznosi o Allahu laži, a on se poziva u islam? A Allah neće uputiti narod

nasilnički – Ifterā 'alellāhi l-kezibe (افترى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ) – krivotvoriti, izmišljati laži na Svevišnjeg Allaha, tako što će se smatrati lažnim Njegov poslanik, ili Knjige koje je poslanicima objavio krivotvorenim od samih poslanika. Nema nepravdnije osobe od one koja o Svevišnjem Allahu izmišlja laži, tj. izmišlja neke druge da im se pokorava(ju) mimo Njega, a istovremeno se poziva na predanost samo Njemu. Takva osoba nema nikakvo opravdanje da tako postupa, i takve, koji to prihvate, Svevišnji ne vodi!

8. Juridune li jutfi'ū nūrellāhi bi efvābihim vallāhu mutimmu nūrihi ve lev kerihē l-kāfirūn

(يُرِيدُونَ لِيُظْفِقُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ)

Oni žele utrnuti svjetlo Allahovo ustima svojim, a Allah će upotpuniti svjetlo Svoje makar mrsko bilo nevjernicima – *Atfē'ū* أَطْفَأُوا (ovdje u formi: يُظْفِقُوا) znači (u)gasiti, utrnuti [vatru, svjetlo, kreč, žed] (Muftić, 2017:1014). Sintagma *efvābihim* (أَفْوَاهِهِمْ) – njihova usta označava njihove planove, propagandu, laži, optužbe i sl. Svaki islamski obred i znamen je Allahovo svjetlo (*nurullāh*), npr. namaz, ezan, džamija, hidžab itd. (Al-Mawardi, 2012:5/530; Al-Qurtubī, 1996: 18/82). *Kāfirūn* mrze svaku manifestaciju tog svjetla, jednostavno oni to ne mogu podnijeti, i ne žele da se ono širi tamo gdje oni borave. Međutim, Svevišnji kaže da će upotpuniti (*mutimm*) Svoju svjetlost uprkos takvima i njihovoj mržnji prema islamu. Oni su kao oni koji pušu u Sunce u pokušaju da ga ugase! *Lām u li jutfi'ū* (لِيُظْفِقُوا) je naveden radi prikazivanja njihove velike želje da to učine (Az-Zamahšari, 2005:1103; Ar-Rāzi, 1981:29/529).

Treba imati na umu da su ovi ajeti objavljeni treće godine po Hidžri,

tj. nakon Bitke na Uhudu, kada je islam bio ograničen samo na grad Medinu, a cijela Arabija se digla da ga uništi. U tim i takvim okolnostima objavljuju se riječi: *A Allah će upotpuniti svjetlo Svoje makar mrsko bilo nevjernicima*. Ko je mogao u to vrijeme i pod takvim okolnostima znati i predvidjeti budućnost islama (Maududi)?

9. Huve l-lezī ersele Resūlehu bil-hudā ve dīni l-hakki li juzhirehu 'ale d-dīni kullihī ve lev kerihē l-mušrikūn

(هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ)

On je Taj koji je poslao Svoga poslanika s Uputom i vjerom istinitom da bi je uzdigao iznad svih drugih vjera makar mrsko bilo mnogobošcima – Svevišnji Allah je poslao (ersele) Muhammeda, a.s., Svoga poslanika s Kur'anom, tj. vjerom islam, vjerom istinitom (دين الحق – *dinil-hakk* = *el-milletul-hanefijje*), vjerom kojoj inklinira ljudska priroda, vjerom koja upućuje ka dobru, korisnom znanju i pravednom djelovanju, tako da je to čini nadmoćnom nad svakom drugom vjerom, *makar mrsko bilo mnogobošcima*, tj. onima koji miješaju druge vjere s Allahovom vjerom, i koji misle da mogu obožavati bilo koje božanstvo koje im se dopadne i koje pože (At-Tabari, 2007:10/8020; Al-Baydāwī, 2000:3/402). Islam je danas vjera koja se proširila po čitavome svijetu s tendencijom da postane najviše raširena vjera na svijetu. Naravno, puka pripadnost islamu, bez duhovne budnosti i fizičke spremnosti, ne koristi mnogo, odnosno: tada muslimani postaju lahak plijen (današnja situacija u Gazi i nemar drugih muslimana primjer su za to).

učenika koji je dao Barnaba razlikuje se od onog koji su dali Matej i Marko samo po dva imena: Toma, umjesto koga je Barnaba dao svoje ime, i Simon Kanaana, umjesto koga je imenovao Judu,

sina Jakovljevog. U *Evanđelju po Luki* postoji i ovo drugo ime. Stoga bi bilo ispravno pretpostaviti da je nešto kasnije, samo da bi se Barnaba isključio iz učenika, uvršteno ime Toma. Uvođenje

takvih promjena u njihove svete spise nikada nije bilo ništa protivzakonito za kršćanske naučnike (Maududi, *Tafhim al-Qur'an*, <http://www.englishtafsir.com/Quran/61/index.html>).

10. Jā ejjuhe l-lezīne āmenū
hel edullukum ‘alā tidžāretin
tundžikum min ‘azābin elim

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى
تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ

11. Tu'minūne billāhi ve
Resūlihi ve tudžāhidūne fi
sebilillāhi bi emvālikum ve
enfusikum zālikum hajrun
lekum in kuntum ta'lemūn

تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي
سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ
ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

O, vi koji vjerujete, hoćete li da vam ukažem na trgovinu koja će vas spasiti kazne bolne: vjerujte u Allaha i Poslanika Njegova i borite se na Putu Allahovom imcima svojim i životima svojim, to vam je bolje, ako znate – Tidžāre (تِجَارَة) je trgovina (pojam koji je općepoznat); 'azābin elim (عَذَابِ أَلِيمٍ) – kazna bolna. Od čega se sastoji ta profitabilna trgovina? Odgovor je u 11. ajetu:

1. čvrsto i iskreno vjerovanje u Svevišnjeg Allaha i poslanstvo Muhammeda, a.s., i
2. borba na Allahovom putu imcima/bogatstvom i životima.

Drugo je jedno od najvrednijih svjedočanstava prvog. Slično je i suri Et-Tevbe, 106. Ovo je navedeno u formi obavijesti, tj. u sadašnjem vremenu, a misli se na naredbu kako bi se istaklo da je to dvoje (iman i džihad) nešto što se ne izostavlja (Al-Baydāwī, 2000:3/402). Imam Fahrud-din er-Rāzī (29/531) veli: "Postoje tri vrste džihada: 1. džihad sa svojim nefsom/egom, a to je savladavanje nefs uskraćivajući mu užitke i prohtjeve; 2. džihad s drugima ljudima, kroz napuštanje pohlepe i gramzivosti spram njihovih dobara te milosrde i samilost prema njima i 3. džihad protiv Allahovih neprijatelja žrtvujući svoj život i imetak radi pomaganja Allahove vjere." Ova vrsta trgovine je daleko najprofitabilnija trgovina, od bilo koje ovosvjetske – to vam je bolje, ako znate.

12. Jagfir lekum zunūbekum ve
judhilkum džennātin tedžrī min
tahtihe l-enhāru ve mesākin
tajjibeten fi džennāti 'adn.
Zālikel-fevzu l-'azīm

يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
وَمَسَاكِينَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ
ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

On će vam oprostiti grijeha vaše i uvest će vas u džennetske bašče kroz koje će teći rijeke, i u dvorove divne u baščama Adna. To je uspjeh veliki! – Riječ džennāt (جَنَّة) je množina riječ džennet – bašča (vrt, perivoj), još preciznije: bujna bašča koja ima toliko biljaka i zelenila da joj se tlo ne vidi; bašče Adna (جَنَّاتِ عَدْنٍ) su središnji dio Dženneta, tj. vječne bašče; mesākin tajjibe (مَسَاكِينَ طَيِّبَةً) – stanovi ugodni, dvorovi divni, udobni, prijatni apartamani; el-fevz (الْفَوْز) – uspjeh; tri su vrste fevza opisana u Kur'anu: 1. fevzul-mubīn – jasni/očigledni uspjeh (El-En'am, 16); 2. fevzul-kebir – veliki uspjeh (El-Burūdž, 11); 3. fevzul-'azīm – ogromni uspjeh (El-Mā'ide, 119). Fevzul-mubīn se navodi u kontekstu Božijeg oprosta grešniku i njegova uvođenja u Džennet; fevzul-kebir spominje se u kontekstu srednjeg opisa Dženneta, a fevzul-'azīm u kontekstu najvišeg opisa Dženneta. Ovo nam govori da postoje različite vrste uspjeha (Ali Khan). Dakle, stvarni profiti od trgovine koju će postići su: 1. spas od Allahove kazne, 2. oprost grijeha i 3. ulazak u Džennet čije su blagodati vječne.

13. Ve uhrā tuhībūneha nasrun
minellāhi ve fethun karib. Ve
bešširil-mu'minīn

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ
قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ

A dat će vam i drugu blagodat koju volite – Allahovu pomoć i pobjedu skoru! I obraduj vjernike! – Nasr (نَصْر) je pomoć, a feth (فَتْح) – pobjeda. Ovo se na kraju i ostvarilo: muslimani su porazili mnogobošce i preuzeli Mekku. Iako su pobjeda i uspjeh velike blagodati

na ovome svijetu, ipak, za vjernika, one su manje značajne od ahiretskog uspjeha, i zato je prvo spomenut ahiretski uspjeh (u prethodnom ajetu), a onda dunjalučki, na drugome mjestu.

14. Jā ejjuhellezīne āmenū kūnū
ensārellāhi kemā kāle 'Īse-bnu
Merjeme lil-havārijjine men
ensāri ilellāh. Kāle l-havārijjine
nahnu ensārullāhi fe āmenet
ta'fetun min Benī Isrā'ile ve
keferet ta'ifeh. Fe ejjedne
l-lezīne āmenū 'alā 'aduvvihim
fe asbehū zāhirīn

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا
كَأَنَّكُمْ لِلَّهِ كَمَا كَانُوا
لِإِبْنِ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ
مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ
الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ
فَأَمْنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي
إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ
فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ
آمَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا
ظَاهِرِينَ

O, vi koji vjerujete, budite pomagači Allahovi kao što je upitao Isa, sin Merjemin, učenike: "Ko će biti moji pomagači Allaha radi?" Odgovorili su učenici: "Mi smo pomagači Allahovi!" Pa je povjerovala jedna grupa sinova Israilovih, a porekla druga grupa, pa smo Mi pomogli one koji su povjerovali protiv neprijatelja njihova, i oni su postali pobjednici – Ensār (أَنْصَار) su pomagači; havārijjūn (učenici; mn. od havārijj) – iskreni pomagači i posebni prijatelji; veli se da su havārijjūn bili skromni ljudi i da su se oblačili u bijelu odjeću (حور haver – bjelina), pa su zato tako nazvani; čista i nepatvorena stvar je također havārī; bilo ih je dvanaest (At-Tabarī, 2007:10/8023; Az-Zamahšari, 2005:1195).⁹ Pomagati

⁹ Riječ učenici općenito se koristila u Bibliji za Isusove učenike, ali je kasnije među kršćanima za njih postao preovlađujući izraz apostol (onaj koji je poslan), i to u smislu da su oni bili Božiji apostoli, ali i u smislu da ih je Isus običavao slati u različite dijelove Palestine kao svoje propovjednike. Među Židovima je ova riječ već bila u upotrebi i koristila se za one koji su bili poslani da prikupe pretplatu za Hram (Maududi).

Allahu Svevišnjem znači pomagati Allahovu vjeru, tj. islam. To se odnosi na sve što možemo učiniti da pomognemo u širenju Allahove poruke i vjere bilo putem naše izjave, radnje i sl. To uključuje pridržavanje vjere, kao i borbu protiv onih koji se tome protive, kao što uključuje i pobijanje neistine i odbranu istine, te naređivanje dobra i zabranjivanje zla (As-Sa'di).

Prema ajetu, jedna grupa sinova Israilovih povjerovala je u poruku Isaa, a.s., a druga grupa je zanijekala, a potom je Allah podržao one koji su vjerovali protiv onih koji su zanijekali, pa su prvi pobijedili, ali to je bilo nakon što je Isa, a.s., napustio ovaj svijet. To nam pokazuje da ponekad možda ne vidimo i nećemo vidjeti plodove našeg truda i zalaganja u naše vrijeme. Također, iz ovog ajeta učimo da će uvijek postojati ljudi koji vjeruju i oni koji ne vjeruju, ponekad to mogu biti i ljudi iz naših redova.

Ovo je posljednje mjesto u Kur'anu gdje su oni koji pozivaju ljude u Allahovu vjeru nazvani Allahovim pomagačima (*ensārullāh* – أَتْسَارُ اللّٰهِ) (Ali 'Imrān, 52; El-Hadždž, 40;

Muhammed, 7; El-Hadždž, 25; El-Hašr, 8). Kako čovjek može biti Allahov pomoćnik? Naime, ovi ljudi nisu nazvani Allahovim pomagačima zbog toga što je Allahu, Gospodaru svijeta, bila potrebna bilo kakva pomoć nekih od Njegovih stvorenja, već zato što u sferi života, u kojoj je sam Allah dao čovjeku slobodu vjerovanja i nevjerovanja, poslušnosti i neposlušnosti, On ne želi ljude učiniti vjernicima i poslušnim pomoću Svoje moći. Umjesto toga, On ih opominje kako bi im pokazao Pravi put preko Svojih poslanika i Knjiga. Onaj ko dobrovoljno prihvati ovo upozorenje, on je *mu'min*; onaj ko se praktički pokorava Njegovim naredbama, on je *musliman*; onaj ko je svjestan Svevišnjeg, on je *mutteki(ja)* (bogobojažni); onaj ko se takmiči s drugima za dobra djela, on je *muhsin*; a onoga ko počne raditi na reformaciji naroda pomoću istog metoda opomene i pouka i na uspostavljanju sistema Allahove poslušnosti umjesto nevjerništva i pokvarenosti, Allah je proglasio Svojim vlastitim pomagačem. Ali ovo "pomaganje", ne daj Bože, nije u smislu da ovi ljudi ispunjavaju neku Allahovu potrebu

za koju On traži njihovu pomoć, već u smislu da ti ljudi učestvuju u cilju koji Allah želi ostvariti preko Svojih poslanika i Knjiga umjesto Njegove velike moći (Maududi).

Zaključak

Tefsirske poente:

1. Vjernici se podstiču da budu iskreni u vjeri i da daju sve od sebe za pobjedu Istine.
2. Govoriti jedno, a raditi drugo jedna je od najgorih osobina čovjeka.
3. Vjernici trebaju biti disciplinirani, ujedinjeni i organizirani, i to poput jedne betonske, cementirane strukture.
4. Svaki islamski obred i znamenje Božije svjetlo, npr. namaz, ezan, džamija, hidžab itd.
5. Puka pripadnost islamu, bez duhovne budnosti i fizičke spremnosti, ne koristi mnogo.
6. Svevišnji ne želi ljude učiniti vjernicima i poslušnim pomoću Svoje moći; umjesto toga, On ih opominje putem Svojih poslanika i Knjiga kako bi im pokazao Pravi put.

Izvori i literatura

- Ali Khan, <https://www.nakcollection.com/surah-burooj.html>.
- Al-Bağawī, al-Ḥusayn (1989). *Ma'ālim at-Tanzīl*. Riyāḍ: Dār ṭayība.
- Al-Baydāwī, Nāṣir ad-Dīn (2000). *Anwār at-Tanzīl wa asrār at-ta'wīl*. Beirut: Dār ar-rušd.
- Ḥalīl, 'Adil Muḥammad (2017). *Awwal marratan atadabbar al-Qur'an*. Kuwait: IAS.
- Hārūn, 'Abd as-Salām (1989). *Tahqīb Sira Ibn Hišām*. Kairo: Maktaba as-sunna.
- Ibn 'Ağība al-Ḥasanī (2005). *Al-Baḥr al-madīd*. Beirut: Dār al-kutub al-'ilmiyya.
- Ibn 'Aṭiyya, al-Andalusī (2001). *Al-Muḥarrar al-wağīz fī tafsīr Kitāb al-'azīz*. Beirut: Dār al-kutub al-'ilmiyya.
- Ibn al-Ğawzī, Abū al-Farağ (2009). *Zād al-masīr fī 'ilm at-tafsīr*. Beirut: Dār al-fikr.
- Ibn Džuzejj (2014). *Olakšani komentar Kur'ana* 6. Preveo N. Ćeman. Sarajevo: Libris.
- Ibn Hišām (2022). *Poslanikov životopis*. Prev. M. Prljača. Sarajevo: Kupola.
- Ibn Kaṭīr (1996). *Tafsīr al-Qur'an al-'azīm*. Kuwait: Ġam'iyya ihyā' at-turāt al-islāmī.
- Al-Qurṭubī, Abū 'Abdullāh (1996). *Al-Ğāmi' li aḥkām al-Qur'an*. Kairo: Dār al-ḥadīṭ.
- Al-Māwardī, Abū al-Ḥasan (2012). *An-Nukat wa al-'uyūn*. Beirut: Dār al-kutub al-'ilmiyya. Maududi, Sayyid Abul Ala *Tafhim al-Qur'an – The Meaning of the Qur'an*, <http://www.englishtafsir.com/Quran/66/index.html>.
- El-Mubarekfuri, Safijjuraḥman (s.s.). *Zapečaćeni džennetski napitak*. Prev. S. Hadžimejlić-Skenderović. Travnik.
- Muṭtić, Teufik (2017). *Arapsko-bosanski rječnik*. 4. izd. Sarajevo: El-Kalem.
- Ar-Rāzī, al-Faḥr (1981). *Mafātīḥ al-gayb*. Beirut: Dār al-fikr.
- Aṣ-Šabūnī, Muḥammad 'Alī (1981). *Šafwa al-tafsīr*. Beirut: Dār al-Qur'an al-karīm.
- As-Suyūṭī, Ġalāl ad-Dīn (s.a.). *Asrār tartīb al-Qur'an*. Kairo: Dār al-faḍīla.
- Al-Suyūṭī (1999). *Al-Itqān fī 'ulūm al-Qur'an*. Beirut: Dār al-kitāb al-'arabī.
- Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*. Preveo Stari zavjet GJ. Daničić. Novi zavjet preveo Vuk Stef. Karadžić. (Pregledano izdanje).
- Aṭ-Ṭabarī, Ibn Ġarīr (2007). *Ġāmi' al-bayān 'an ta'wīl āyi al-Qur'an*. Kairo: Dār as-salām.
- Az-Zamahšarī, Abū al-Qāsim (2005). *Tafsīr al-Kaššaf*. Beirut: Dār al-ma'rifa.

الموجز

سورة الصف: النظام، الانضباط، التنظيم

ألمير فاتيتش

سورة الصف، هي السورة الحادية والستون في القرآن الكريم، وتضم أربع عشرة آية. ويقدم الكاتب تفسيراً للسورة، آية فآية. وقد سُميت السورة بهذا الاسم نسبة إلى كلمة "صف" الواردة في الآية الرابعة. وتُعرف أيضاً بسورة "الحواريون". نزلت السورة في المدينة المنورة، على الأرجح بعد غزوة أحد مباشرة. ويرى الكاتب أن موضوع السورة الرئيسي هو حث المؤمنين على إخلاص الإيمان والقتال في سبيل الله.

الكلمات المفتاحية: الصف، السورة الحادية والستون، التفسير، النظام، التنظيم، إخلاص الإيمان، القتال في سبيل الله.

Abstract

AL-ŞAFF: ORDER, DISCIPLINE, ORGANIZATION

Almir Fatić

In this paper, the author presents a *tafsir* (interpretation) of Sūrat al-Şaff (The Ranks), the 61st chapter of the Qur'an, which consists of fourteen verses, employing a verse-by-verse method. The sūrah derives its name from the word *şaff* (row or rank), mentioned in the fourth verse. It is also known as Sūrah al-Ḥawāriyyūn. It was revealed in Medina, most likely shortly after the Battle of Uhud. According to the author, the central theme of the sūrah is the motivation of believers toward sincerity in faith and striving in the path of God.

Keywords: al-Şaff; 61st sūrah; tafsir; order; organization; sincerity in faith; striving in the path of God.